Sándor Klára*

A Kárpát-medencében kell-e keresnünk a székely írás előzményeit?

Több mint egy évszázada annak, hogy a székely írás eredetét illetően megjelent az első, mai felfogás szerint is tudományosnak nevezhető javaslat – e szerint a székely írás a keleti türkök ábécéjével van valamiféle rokonságban.[1] Azóta többet tudunk a keleti türk írásról, sőt újabb, vélhetően szintén török írásokat találtak Kelet-Európa egykor török etnikumok által uralt vidékeiről, de a székely írás eredetét még mindig nem sikerült tisztázni. Néhány megállapításban a legtöbb, a kérdéssel foglalkozó kutató egyetért: ilyen például, hogy a székely írás közelebbi kapcsolatait vélhetően a nyugati törökség írásainak körében kell keresnünk,[2] és hogy a székely írásnak vannak glagolita és cirill eredetű jelei.[3] Közösnek tűnik a remény is, hogy a székely írás eredetéhez közelebb visznek majd a Kárpát-medencében talált írások. Valóban kézenfekvőnek látszik, hogy a székely írás közvetlen előzményét a térben és időben folytonosságot jelentő helyen és időben, azaz, ha nem is kifejezetten az Alföldön, de legalábbis a Kárpát-medencében, s ha nem is éppen a 9. században, de valamikor a 8–10. század között próbáljuk megtalálni. Írásomban arra keresem a választ, hogy van-e okunk ebben reménykedni, vagy érdemes esetleg más alternatívát is számba vennünk.

1. A székely írás eredetére vonatkozó nézetek

A székelyek ábécéjét a 19. század közepéig – összhangban a székelyek eredetéről vallott nézetekkel – a hunok örökségének gondolták, ugyanakkor, miután 1730-ban ismertté vált néhány szibériai felirat, Bod Péter már utalt a keleti türk és a székely jelek hasonlóságára.[4] Szabó Károly szintén figyelmeztetett a székely és a keleti türk betűk hasonlatosságára, de továbbra sem adta föl a hun eredet gondolatát, és úgy vélte, egykor a teljes magyarság birtokolta a székelyeknél megőrzött írás korai változatát.[5]

* SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék, sandor.klara@hung.u-szeged.hu
A tanulmányban szereplő rovásemlékek a szerző kérésére szerepelnek nagy kezdőbetűvel.

[1] Nagy 1895.

[2] A nyugati török etnikumok, törzsek, törzsszövetségek nem azonosak a nyugati türkökkel – az előbbibe például a kazárokat, bolgárokat, onogurokat, avarokat sorolhatjuk, a nyugati türkök viszont kezdetben a türk kaganátus nyugati szárnyát alkották, később önálló államot hoztak létre.

[3] Ezt részletesebben, valamint a főáramtól eltérő elméleteket, illetve a székely írás hitelességét megkérdőjelező nézeteket lásd Sándor 2014a, 130–135.

[4] Sándor 2014b, 338.

[5] Szabó 1866a, 116; Szabó 1866b, 277.

1.1. Rokonítás a keleti türk írással

Jóllehet a keleti türk feliratok közül több már korábban is ismert volt, komolyan mégis csak az után lehetett összevetni a székely és a keleti türk ábécét, miután már ismerték a türk jelek hangértékét is, nemcsak formáit. Ezért Nagy Géza csak azt követően publikálta írásban is korábbi javaslatát a székely írás kialakulásáról, miután Vilhelm Thomsen 1893-ban megfejtette a keleti türk ábécét. Nagy szerint a székely betűsor úgy alakult ki, hogy egy török alapábécéhez kölcsönöztek további jeleket a görög ábécéből, valahol a Don és a Volga vidékén, mert ott érvényesült egyszerre a türk és a görög hatás. Nagy az írás átvételéhez kapcsolta az *ír*, a *betű* és a *könyv* szavak átvételét is.[6]

Németh Gyula módszertani alapelvvé emelte a Nagy által is követett gyakorlatot – hogy nemcsak a jelek alakjának kell közel állniuk egymáshoz, hanem hangértéküknek is azonosnak kell lenniük –, s fölhívta a figyelmet arra, hogy az írástechnikából következő tipológiai egyezéseket nem szabad összekevernünk azokkal az egyezésekkel, amelyek egy korábbi közös állapotra vezethetők vissza. Fontosnak tartotta, hogy a székely írást mint rendszert kell összevetnünk más rendszerekkel, s először vette számításba a grafémák mellett az írás szabályait. Németh szintén úgy vélekedett, hogy a teljes magyarság ismerte a székely írást, és az elődírás eltanulását ő is összekapcsolta a *betű*, az *ír* és a *szám* szó törökből való átvételével. Úgy gondolta, hogy valamikor a 8–10. században lehetett ennek az írásnak a fénykora, a 15. századi emlékek (tanulmányának írásáig nem találtak ennél korábbra datálhatót) készítésekor már kuriózumként használták a székely betűsort.[7]

Németh Gyula később sem változtatott sokat korábbi nézetein. Annak ellenére, hogy maga is lajstromba vette az 1970-es évekig szép számban előkerült nyugati ótörök emlékeket, azt vallotta, hogy a kazáriai és, ahogyan ő nevezte, a “besenyő” (valójában avar kori) írástól el kell különíteni a “magyart” (azaz a székelyt), mert ez utóbbi “az ázsiai török írások családjába tartozik”, s noha vannak egyezései a kazáriai írásokkal, a legszorosabb kapcsolatokat mégis a talaszi rováspálca és a jenyiszeji feliratok ábécéivel mutatja.[8]

1.2. A nyugati ótörök kapcsolatokról szóló nézetek

A 20. század második felében a török párhuzamok keresése, Németh álláspontjával szemben, egyre inkább a Kelet-Európában talált emlékekre helyeződött át. Egyértelműen ezekkel keresett szorosabb kapcsolatot Vásáry István, Ligeti Lajos, Vékony Gábor és Róna-Tas András is, a részletekben azonban eltér e szerzők véleménye. Vásáry és Ligeti nem lát okot arra, hogy a székely írást ne a székelyekhez kössük, viszont Vékony és Róna-Tas szerint a teljes magyarság ismerte a székely írás elődjét.

Ligeti már a kazárok írásáról szóló első híradás fölbukkanása után az akkor még valójában ismeretlen forrásban kereste a keleti türk és a székely írást összekapcsoló láncszemet. A kelet-európai emlékek megismerése után Ligeti indokoltabbnak látta, hogy fenntartsa korábbi véleményét.[9]

---

6 Nagy 1895.
7 Németh 1917–1920, 22–26, 29; Németh 1934.
8 Németh 1971, 48.
9 Ligeti 1927; Ligeti 1986, 490–491.

Vásáry István elfogadta a Németh által javasolt keleti türk párhuzamok nagyobbik részét, de a török háttér tisztázását már a Délkelet-Európában talált írásoktól várta, és az írás végleges kialakulását – grafikai egységesítését – a Kárpát-medencébe lokalizálta.[10]

Róna-Tas András korábban szintén úgy vélte, az *ír* és a *betű* a székely írás elődjével, valószínűleg onogur–kazár környezetben kerülhetett a magyarba. Szerinte ez az elődírás elterjedt lehetett, és összefüggött a kelet-európai írásokkal, közel állhatott a szarvasi–nagyszentmiklósi (tehát az avar kori) ábécéhez. Az elődábécé a 10. és a 15. század között "alapvetően átalakult", ekkor kerülhetett kapcsolatba a szláv írásokkal is, tehát a cirill és glagolita betűk már a honfoglalás után kerülhettek bele. Róna-Tas szerint "a honfoglaló magyarság akár hozta magával az írást, akár itt vette át a Kárpát-medencében, annyi bizonyos, hogy a latin ábécé átvétele előtt a magyarság saját írással rendelkezett". Azért említik a források a székelyek írásaként, mert a székelységnek "különleges szerepe" lehetett a megőrzésében.[11] Később viszont Róna-Tas már nem beszél cirill eredetű jelekről, csak négy biztosan, két valószínűleg glagolita grafémáról, s ezek átvételét nem a Kárpát-medencébe, hanem a Balkánra helyezi; a nagyszentmiklósi–szarvasi és a székely ábécé kapcsolatát sokkal távolabbinak látja, mint korábban, a kettő összekötésének esélyét pedig a halomi tegezborítóra karcolt jelektől reméli.[12]

Sajátosan, csak az avar kori íráson keresztül köti a székely írás kialakulását a nyugati ótörök írásokhoz Vékony Gábor. Vékony több közleményben is foglalkozott a székely írás eredetével, a különféle helyeken kifejtett nézetek ellentmondanak egymásnak. Vékony kiindulópontja a kettős honfoglalás elmélete, s adatait úgy rendezi el, hogy minél jobban illeszkedjenek e teóriához. Vékony szerint a székelyek olyan magyarok, akik más magyar néprészekkel együtt jóval a honfoglalást megelőzően a Kárpát-medencében éltek. Azért kezdtek etnikailag elkülönülni a többiektől, mert az Avar Birodalom megrendülése után a karoling határokon belülre kerültek. Kereszténységre térítésüket szlovén, bolgár és német papok, szerzetesek végezték, ezért volnának a magyar keresztény terminológiának nyugati és keleti rítushoz köthető szláv kölcsönszavai, a török eredetű keresztény terminológiát pedig az magyarázza, hogy a 8. századi karoling térítési kísérletek elsősorban az avarokat vették célba.

Vékony a székely írás kialakítását is a keresztény térítésekhez köti: szerinte a székely ábécé létrehozója ugyanazokból a forrásokból merített, amelyekből a keresztény szókincs összeállt. Az alapja az avarok írása, de kiegészült cirill és glagolita jelekkel, sőt, még a német hatásnak is van nyoma benne – a ‹c› és a ‹h› jele Vékony szerint a markomann rúnaírásból származik. A székely írás megteremtője szerinte egy karoling tudós lehetett, aki ismerte az avar, a glagolita, a cirill és a rúnaírást, és valamikor 864 és 885 között a "nagy avar térítés" részeként alkotta meg Pannoniában a székely ábécét. Később a székely írás megszerkesztőjét a Metód követőjeként említett reichenaui Lazarus szerzetessel azonosítja, azon az alapon, hogy a Bolognai Rovásemlék naptára a korabeli naptárakkal szemben tartalmazza Lázár napját, sőt úgy véli, a barátot talán épp az új írás létrehozása miatt üldözték. A székely írás tehát szerinte "a korai magyar kereszténység emléke". Ezért van, hogy a legkorábbi emlékek templomokban maradtak fenn, hogy a Bolognában őrzött kézirat naptárának eredetije a 12.

[10] Vásáry 1974, 168–170; Vásáry 1988.
[11] Róna-Tas 1996, 115, 284, 340–341.
[12] Róna-Tas 2002, 127.

századra vezethető vissza, s hogy címlapjára azt írta az emléket lemásoló Luigi Ferdinando Marsigli, hogy az első keresztények naptára, és hogy a naptár mellett "valóságos kis katekizmust" is tartalmaz.[13]

Vékony föltételezéseit egyetlen részletben sem lehet igazolni, akkor sem, ha egyáltalán nem érintjük a kettős honfoglalás elméletét, mert annak ellenére, hogy Vékony összekapcsolta a székely írásra vonatkozó gondolataival, a kettő függetleníthető egymástól. Csak a leggyengébb pontokat említve: a 9. században még nem volt szükség a magyarban a *c* jelölésére, mert ez a fonéma csak később, az ómagyar kor folyamán jelent meg a magyar nyelvben; a Bolognai Rovásemlék naptárában a 13. században szentté avatottak névünnepei is szerepelnek, nehéz tehát a kalendáriumot akár a 12., akár a 9. századra datálni.[14] A szláv nyelvű liturgia engedélyezésének elérése és a "szláv írás" használata valóban bosszantotta a bajor püspököket, a Metóddal szemben indított regensburgi per fő vádja azonban az volt, hogy Metód – a bajor püspökök és a mögöttük álló keleti frank uralkodó szerint – az ő területükön térített.[15] Végül pedig: a bolognai emléknek az a része, amit Vékony "egész kis katekizmusnak" nevez, talán nem is a naptárral egy időben keletkezett, hanem később.[16]

Vékony másik nézetének kiindulópontja, hogy a későbbi Székelyföldön már a székelyeket megelőzően magyar lakosság telepedett meg. Vékony szerint ők használták a székely írás elődjét, a székelyek tőlük vették át – erre utalna szerinte Kézai Simonnak az a megjegyzése, hogy a székelyek a "blakokkal keveredve azok betűit használják". Vékony szerint azért blakokat *(blaci)* emlegetett Kézai, mert a *blac* itt nem az *oláh* változata, hanem német szó, 'fekete' a jelentése, tehát Kézai arról beszélt volna, hogy a székelyek a "fekete magyaroktól" vették át az írást.[17] Ez a "fekete magyaroktól" a székelyek által átvett régi írás Vékony szerint "csak nyelvfejlődési okokból" különbözik a halomitól, egyik forrása pedig az avar írás lett volna. A cirill eredetű betűk ebben az eredetmagyarázatban már a 11. században, Dél-Erdélyben kerültek volna a székely ábécébe.[18] E hipotézisek közül ismét egy sem igazolható. Annak ugyan vannak nyomai, hogy a székelyek előtt éltek magyarok a későbbi Székelyföld területén,[19] arról azonban nem tudunk, hogy volt írásuk. A Kézainál olvasható *blaci* alak 'oláh' értelmezéséről mára konszenzus van a szakirodalomban, az viszont igen kétséges, hogy a halomi és az avar kori ábécék közelebbi rokonságban volnának egymással.

2. Török etnikumokhoz kapcsolt írások Ázsiában és Kelet-Európában

A török népek az ujguron kívül több, egymáshoz igen hasonló jeleket mutató, de egymástól eltérő ábécét fejlesztettek ki. Ezeket a zömmel szögletes jeleket tartalmazó, megjelenésükben a rúnához hasonló írásokat a magyar szakirodalomban Sebestyén Gyula nyomán

[13] Vékony 1997, 1329–1334; Vékony 1999, 39–40; Vékony 2002, 195, 213–215.
[14] A Bolognai Rovásemlék naptárának koráról, névünnepeiről lásd Sándor 1991.
[15] Szőke 2011, 241–246. Köszönöm a szerzőnek, hogy értekezését rendelkezésemre bocsátotta.
[16] Sándor 2014a, 214–220.
[17] Vékony 2004, 111, 114–116. Vékony (1987, 23) korábban még úgy gondolta, hogy Kézai oláhokról beszélt – ez (vlah) a *blaci* szokásos, széles körben elfogadott megfeleltetése –, és híradása annak emlékét őrizte meg, hogy a Bulgáriából Erdélybe érkező románok cirill ábécéjéből jelek kerültek a székely ábécébe.
[18] Vékony 2004, 28, 111, 115.
[19] Lásd például Benkő 2013.

elterjedt gyakorlatot követve[20] szokás "rovásírásnak" nevezni, ez azonban semmitmondó, mert – Sebestyén elméleti megfontolásait figyelmen kívül hagyva – pusztán a betűk szögletes formájából indul ki, így valamennyi írás válhat elvileg "rovásírássá", ha kemény felületbe vésik vagy karcolják. Másrészt félrevezető is, mert azt sugallja, hogy a "rovásírás" önálló írástörténeti kategória, sőt, hogy egyenesen egy nagyobb íráscsalád neve volna. E megfontolások miatt az újabb szakirodalomban a kérdéssel foglalkozók közül többen is kerüljük ezt a megjelölést.[21] Ezeknek az írásoknak az emlékeit hagyományosan két nagy csoportra osztják, a keleti türk írással írt, Ázsiában talált emlékekre, illetve az ettől eltérő, mind ez ideig megfejtetlen ábécékkel írt emlékek csoportjára – ez utóbbit korábban kelet-európai csoportnak nevezték.

2.1. A keleti türk írás emlékei

A keleti türk írás a 18. század óta ismert Európában, a jelek hangértékét a 19. század végén fejtették meg, de még az utóbbi évtizedekben is jelentős számban találtak újabb feliratokat. Az emlékeket földrajzi lelőhelyük szerint szokták csoportosítani, az egyes csoportokhoz tartozó feliratok betűformái között csak apróbb eltérések vannak.

A legismertebb az orhoni emlékek csoportja. Az Orhon, a Szelenga, a Kerülen és más kisebb folyók mentéről ötvennél több feliratot ismerünk – ezek egy része a föltételezések szerint a 7. század vége, a 8. század eleje előtt keletkezett. A feliratok zöme a 8. századból származik, nemcsak a türkök, hanem az őket követő ujgurok által készített szövegek is vannak köztük. A síremlékek többségét a türk és az ujgur birodalom magas rangú tisztviselőinek állították, de van, amely szabad közrendű harcos emlékét örökíti meg.[22]

Ugyanezt az írást az ujgur birodalmat megdöntő kirgizek is használták. A kirgiz feliratok rövidebbek, mint türk és ujgur előzményeik, számban viszont jóval több maradt fenn belőlük. Ma már százötvennél több felirat ismeretes a Léna, a Jenyiszej, az Abakán és kisebb folyók vidékéről, ezeket nevezik összefoglaló névvel jenyiszeji emlékcsoportnak. E feliratok a 8–10. századból származnak, többségüket kőbe vésték. Szövegeik nyelvi és írástani szempontból sem sokban különböznek a keleti türk írás orhoni emlékcsoportjaiban megismertektől, de betűkészletük kissé eltérő, és a betűk formája ezeken a feliratokon egyszerűbb, több archaikus vonást mutat.

A Kelet-Turkesztánba vándorolt ujgurok egy ideig még új helyükön megtelepedve is használták a keleti türk írást, itt azoban már papírra írták. A keleti türk írás emlékeinek legnyugatibb csoportját a Talasz és mellékfolyói mentén talált feliratok alkotják, eddig közel harminc, 8–10. század közé datált emlék került innen elő. Az Altaj-hegységben is találtak emlékeket, ezek között nemcsak sírfeliratok, hanem sziklák aljára, illetve tárgyakra vésett jelek is vannak, szintén a 8–10. századból.

---

[20] Sebestyén 1915.

[21] Részletesebben lásd Sándor 2014a, 19–23.

[22] Az orhoni türk és ujgur feliratok kritikai kiadása és fordítása magyarul: Berta 2004.

2.2. Nem keleti türk írásos emlékek Ázsiában és Kelet-Európában

Közép- és Kelet-Európából, valamint Ázsiából eddig száznál több, írásjegyeket tartalmazó, de nem keleti türk írásos emlék került elő. Az emlékek nem azonos ábécével készültek, és egyelőre egynek van meggyőző olvasata – megfejtésüket jelentősen nehezíti, hogy rövidek, a leghosszabbak is legfeljebb száz jelből állnak. Általában földrajzilag csoportosítják őket,[23] a földrajzi mellett történeti–kulturális szempontokat is alkalmazva azonban egyszerűbb a csoportok megnevezése: így kazáriai, bolgáriai[24] és avar kori leletekről beszélhetünk.[25] Mindez természetesen nem jelenti egyben az emlékek nyelvhez vagy etnikumhoz kötését, csak a megtalálásuk helyére, részben idejére utal.

A korábban összefoglaló névként alkalmazott *kelet-európai* megnevezés nem foglal magába minden nem keleti türk írásos emléket, mert az utóbbi évtizedekben kiderült, hogy jelentős számú ázsiai emlék is tartozik ebbe az emlékkörbe. Már 1932-ben találtak a Talasz folyó közelében nem keleti türk betűkkel írt szöveget tartalmazó fapálcát,[26] de kezdetben úgy hitték, kereskedők által kerülhetett lelőhelyére Kelet-Európából. Később azonban több, nem keleti türk írással készült feliratot találtak a Talasz mentén, a Léna völgyében és a Bajkál, illetve a Szaján és az Altaj vidékén, valamint Közép-Ázsiában is.[27]

A nyugati ótörök írás elterjedésének északi határát az eddig ismertté vált emlékek alapján a Volga kanyarulatának környékére tehetjük,[28] elterjedésük déli határa az Észak-Kaukázus, ott a feliratokat erődök ásatásaikor, illetve sziklabarlangokban találták.[29] Sok felirat került elő a Don vidékéről, több feliratot találtak például erődök tégláiba karcolva, de nem ritkák a tárgyakra írt jelek sem.

Ezeknek az emlékeknek a zöme a 8. és a 10. század között keletkezett (de vannak köztük valamivel későbbiek is), és a kazárokhoz, bolgárokhoz, volgai bolgárokhoz kötik őket, egyes kutatók némelyiket az alánokhoz kapcsolják. Van egy olyan kazáriai emlék is, amelyről nagy biztonsággal mondhatjuk, hogy magukhoz a kazárokhoz köthető, és 930 körül keletkezett: egy héber nyelvű levél alján néhány nem héber betű is olvasható, a jelek nem azonosak a keleti türk betűkkel, de némelyik annyira emlékeztet rájuk, hogy a kontextusból és a hasonló jelek segítségével sikerült megfejteni a szót. Kiderült, hogy a bizánci kancelláriai gyakorlathoz hasonlóan tulajdonképpen láttamozták a levelet, a levél alá írt ’olvastam’ jelentésű török szóval hagyták jóvá.[30]

A dunai bolgárok egykori területeiről több helyről is kerültek elő írást tartalmazó leletek, szórványos kivételektől eltekintve valamennyi a 8–9. századi központ, Pliska környékéről, részben mai Bulgária, részben Románia területéről.[31] A leggazdagabb dunai bolgár emlék-

---

[23] Lásd például Ligeti 1986, 491–493; Róna-Tas 1988, 490–491; Vásáry 1988; Kyzlasov 1994; Vasil’ev 2005.

[24] A *bolgáriai* nem a mai Bulgáriát, hanem a dunai bolgárok egykori területeit jelenti.

[25] Így kiküszöböljük, hogy azonos csoportba kerüljenek az egyébként különböző ábécékkel és különböző korban keletkezett, s minden bizonnyal különböző vagy részben különböző etnikumok által írt, Kárpát-medencében talált emlékek. A “Kárpát-medencei” elnevezés megtévesztő, célszerű ezeket inkább avar korinak, honfoglalás korinak, illetve székelynek nevezni.

[26] Malov 1936; Malov 1959; Németh 1971.

[27] Vasil’ev 2005, 323–324.

[28] Róna-Tas 1976.

[29] Németh 1971; Kyzlasov 1990; Bayçarov 1996.

[30] Ligeti 1981; Golb–Pritsak 1982; Erdal 2007.

[31] Tryjarski 1985.

csoport a mai Románia területén, Murfatlarban található: a sziklába vájt kápolnák falain olvasható, hatvannál több felirat nagyobbik része görög, cirill és glagolita írással készült, de van közöttük hét, amelyet egy eddig megfejtetlen ábécével írtak. A leletegyüttest a 9–11. századra keltezik, az ismeretlen írással készült, csak néhány jelből álló feliratokat a 9. századra.[32]

3. Megfejtetlen írások emlékei a Kárpát-medencében

Szintén a nyugati ótörök emlékek közé szokás sorolni az avar kori Kárpát-medencei feliratokat, ebből több is van, és úgy tűnik, hogy a jelentősebbek azonos ábécével készültek. A Kárpát-medencében azonban ezeken kívül találtak további, nem az avar korhoz kapcsolható emlékeket is.

3.1. Erdélyi (nem székely betűs) feliratok

Erdélyből hosszú ideje ismerünk különféle jeleket tartalmazó köveket, sziklákat, de a rajtuk lévő néhány jel értelmezhetetlen, tulajdonjegy is lehet.[33] 2006-ban találtak Szertő-tetőn (a Görgényi-havasokban) egy földbe mélyesztett, csaknem két méter magas a követ, amelyen jóval több, bár egyelőre szintén megfejtetlen jel található. Berta Árpád és Károly László összesen tizennégy jelcsoportot azonosított a sztélén. Ezek egy része nyilvánvalóan egyetlen jelből álló tulajdonjegy, másik része több betűből álló jelsor. A tizennégy jelcsoportból kilencet markánsan véstek a kőbe, ezeket Berta és Károly a "kelet-európai rovásírás" emlékei közé sorolja, a maradék öt hovatartozását nem tartják azonosíthatónak, de megjegyzik, hogy több bennük a betűösszevonás, mint a másik csoport jelei között, s ez talán arra utalhat, hogy a székellyel lehetnek valamiféle kapcsolatban.[34]

A jelek a feliratot bemutatók szerint kevesebb hasonlóságot mutatnak az avar kori írás ábécéivel, viszont föltűnően sokat a jenyiszeji és a székely írással: az előbbivel tizenötöt, az utóbbival tizenkét grafémát tartanak azonosnak. A kövön látható jelcsoportok felirat mivolta azonban egyelőre kérdéses, és érdemes óvatos tartózkodással kezelni a kövön látható, a szerzők által a székelyhez közelebb állónak vélt emlékcsoportot. Arról, hogy kik és mikor készíthették a feliratot, egyelőre semmit nem tudunk.

3.2. Avar kori feliratok

Az avar korból viszonylag sok feliratot ismerünk, ezek többsége csak pár jelet tartalmaz, általában gyűrűkön, tűtartókon, egyéb tárgyakon láthatók.[35] Van viszont három hosszabb emlék is, és úgy tűnik, ezek azonos ábécével készültek.

[32] Tryjarski 1985; Bayçarov 1996.

[33] Tászok-tetőről (Kovács 1914; Ferenczi 1992, 54) és Firtos-tetőről (Ferenczi 1992, 52–53) ismerünk ilyet.

[34] Berta–Károly 2007.

[35] Az avar kori, írást tartalmazó leletek áttekintése: Vásáry 1972; Vékony 1987; Harmatta 1992. Harmatta több írásában is megpróbálkozott az avar kori emlékek megfejtésével, ezeket ismerteti Göbl–Róna-Tas 1995.

A legismertebb közülük a nyugati ótörök írások legrégebben ismert emléke, a Nagyszentmiklósi Kincs.[36] Az aranykincset először Bóna István azonosította egyértelműen avar leletként, feliratait is avarnak tekintette.[37] Bálint Csanád szerint a kincs tulajdonosa egy 7–8. századi avar részfejedelmi család lehetett, talán a *boyla* – ez a tisztségnév két, különböző időben készült nagyszentmiklósi edényen is szerepel. A család a Kárpát-medence keleti vagy déli felén uralkodhatott, s olyan bizánci kapcsolatokkal rendelkezett, amelyek révén kiváló ötvösöket foglalkoztattak. Hogy ki és miért ásta el a kincset, talán soha nem derül ki – az ok lehetett valamelyik avar belháború a 8. század végén, de akár az Avar Kaganátust megrendítő dunai bolgár támadás is a 9. század legelején.[38]

A leletegyüttes huszonhárom tárgyából tizenhárom darabon van felirat. Két kerek tálkán azonos görög betűs, görög nyelvű felirat olvasható, a másik két kerek tálkapár közül az egyiken szintén görög betűs, de nem görögül, hanem valamilyen más nyelven – minden bizonynyal avarul – írt felirat található. Ezt a feliratot egyik, azonosíthatónak látszó szaváról *Boyla-felirat*-nak is nevezik.[39] A nagyszentmiklósi edények többségén eddig megfejtetlen írással készített feliratok találhatók. A jelsorok között van olyan, amely ötször is előfordul, és más jelsorok is ismétlődnek.[40] Az avar kori írással készült nagyszentmiklósi feliratok mindeddig ellenálltak minden megfejtési kísérletnek, noha ezekből szép számmal van. Próbálkoztak már többféle nyelven elolvasni a jeleket – kísérleteztek többek között besenyővel, magyarral, nyugati ótörökkel –, de egyik javaslat sem meggyőző.

Juhász Irén 1983-ban talált Szarvas mellett, egy 8. század második felére keltezett sírban egy hosszabb szöveget tartalmazó csont tűtartót. A 6–6,5 cm hosszú, négyszögletesre csiszolt tárgy egy 40–45 éves nő sírjából került elő.[41] Mind a négy oldalán elég jól olvasható jelek vannak, ötvenkilenc jelet, összesen tizennyolc különböző grafémát lehet rajta elkülöníteni. Ezek nemcsak másik két, szintén avar kori tűtartó jeleivel mutatnak hasonlóságot, de egyértelmű, hogy a nagyszentmiklósi edényekbe vésett feliratok ábécéjével készültek. Az emlék egyelőre nem rendelkezik ugyan elfogadható olvasattal,[42] de kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy az avarok rendelkeztek saját írásbeliséggel – legalábbis egy csoportjuk használt saját írást –, s valószínűsíti, hogy a korábban talált, néhány jelet tartalmazó avar tárgyak – orsókarikák, bogozótűk, fémtárgyak, gyűrűk – betűi szintén ennek az ábécének a jeleit tartalmazzák.

1990-ben ismét Juhász Irén talált egy valamivel későbbi, a 9. század elejére datált férfisírban egy feliratos szíjvéget. A tizennyolc betűt a szíjvég oldalába karcolták. Írást tartalmazó avar szíjvéget már korábban is találtak, de azokon alig néhány jel látható.[43]

Nemrégiben a Kiskundorozsmától északra föltárt kisebbik, keleti temető egyik, 40–45 éves, mongoloid férfi csontjait rejtő, 8. századra datált sírjából kerültek elő azok az

[36] A Nagyszentmiklósi Kincsről rendkívül sok munka született. A korábbi főbb nézeteket röviden összefoglalva Bálint 2002 ismerteti, szintén tőle származik a korábbi irodalom részletes bemutatása és a lelet legalaposabb elemzése is (Bálint 2004). A feliratok paleográfiai elemzését legutóbb Göbl–Róna-Tas 1995 végezte el.

[37] Bóna 1984.

[38] Bálint 2004.

[39] A Boyla-felirat itt ismertetett három szaváról lásd Göbl–Róna-Tas 1995, 22–24.

[40] A jelsorok ismétlődéseit és a tárgyakkal való kapcsolatukat lásd Göbl–Róna-Tas 1995, VII. tábla.

[41] Juhász 1983, Juhász 1985.

[42] Többen próbálták elolvasni a feliratot (például Róna-Tas 1985a; Róna-Tas 1985b; Róna-Tas 1990; Vékony 1985a, Vékony 1985b), de megnyugtató olvasatot eddig nem sikerült találni.

[43] Juhász 1992.

íjmerevítő csontlemezek, amelyek közül az egyik nyolc, a másik négy betűt tartalmaz. Az utóbbi láthatóan csonka felirat, mert a csontlap eltörött. A betűk igen hasonlítanak a nagyszentmiklósi és szarvasi leletek jeleihez, valószínűleg ugyanazzal az írással készültek.[44]

Az avar jelkészlet mutat némi egyezést a keleti türk írással, a székellyel is, de mindkettőtől jelentősen eltér – nagyobb fokú a hasonlóság az avar és a többi nyugati ótörök ábécé között. A betűk hangértékét még nem sikerült megfejteni, s így a feliratokat sem tudjuk értelmezni. Érdemes viszont odafigyelni arra, hogy a pár jeles megjegyzéseket és a hosszabb feliratokat, több kazáriai emlékhez hasonlóan, a hétköznapi életben használt tárgyakra írták, nem sírkövekre vagy sziklákra, mint a keleti türk feliratok többségét és a kazáriai feliratok jelentős részét.[45] Hogy értelmeznünk hogyan kell ezt az eltérést, azt az emlékek megfejtéséig nem tudjuk, eligazítást a szövegek tartalma adhat majd. Az ilyen rövid, egy-két szóból álló, használati tárgyakra karcolt szövegek elsősorban talán szakrális, mágikus célra vagy tulajdon jelzésére lehettek alkalmasak.[46]

3.3. A homokmégy–halomi lelet

A magyar honfoglalás korából, illetve a korai Árpád-korból nagyon kevés olyan tárgy ismeretes, amelyre jeleket karcoltak, és nem is igen lehet eldönteni, hogy ezek betűk vagy tamgák.[47] Az eddigi egyetlen, kétségtelenül betűket tartalmazó honfoglalás kori lelet a Homokmégyhez tartozó Halom mellett föltárt honfoglalás kori temető egyik gazdagabb sírmellékletekkel rendelkező férfisírjából került elő 1952-ben. A felirattal, melyet egy tegez csontborítására karcoltak, évtizedekig nem lehetett mit kezdeni, mert a dokumentáció elkallódása miatt származási helyük ismeretlen volt, végül az 1980-as évek második felében sikerült azonosítani a tegezborító lelőhelyét.[48]

A betűk a törött csontlemez alsó szélén láthatók, a felirat tizenegy vagy tizenkét jelből áll.[49] A jobb oldalon letörött rész után látható első (vagy első két) betű csonka, alsó része (részük) a letörött csontdarabon lehetett [1. ábra]. A letört részen lehettek még további jelek is, a felirat tehát nem föltétlenül a csonkán maradt résszel kezdődött.[50] A szavakat szóelválasztó pontokkal különítették el egymástól – ezek jól ismertek a keleti türk emlékekből.

[44] Szalontai–Károly 2013.

[45] A Nagyszentmiklósi Kincs aranyedényei természetesen nem hétköznapi használati tárgyak. Valószínű azonban, hogy azért írtak rájuk betűket, mert más tárgyakra is szokás volt rövid szövegeket írni, és az aranyedényeket is szakrális célokra használhatták.

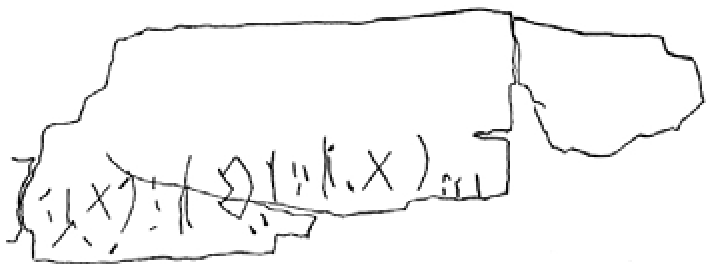
[46] Tárgyakra más török írásokkal is írtak, a kazár területről sok ilyen lelet van, de van archaikus ázsiai, dunai bolgár és keleti türk is – az avar korból azonban, legalábbis egyelőre, hiányoznak a sírfeliratok.

[47] Lásd például a békés–povádi leletet: Dienes 1962.

[48] A lelet előtörténetének leírását lásd Dienes 1992, 31–36.

[49] Vasil'ev (1994, 189) szerint tizenkettő, Vékony (1992a, 41) szerint tizenegy.

[50] Vékony (1992, 41) szerint teljes a felirat, az elején és a végén is világosan lezáródik – ez azonban nehezen igazolható. Folytatása valóban nincs, de azt nem tudhatjuk, hogy az első, csonkán maradt rész előtt nem voltak-e további betűk.

1. ábra: A Halomi Felirat (Vasil'ev 1994)

A mind ez idáig egyedi lelet nagy reményeket keltett. Dienes szerint a csontborítású tegez tulajdonosa akár Árpádot vagy a fejedelmi család más tagját is szolgálhatta; úgy vélte, a Halomi Felirat kétségbevonhatatlan bizonyítéka, hogy az ősmagyarok átvettek, és a Kárpát-medencében is használtak egy török eredetű írást, és ez lehet a székely írás előzménye. Vékony Gábor szintén a székely írás közvetlen előzményének gondolta a halomi leleten használt ábécét.[51]

A nyelvet és az olvasatot illetően már nem egyeznek a nézetek: Harmatta János és Vékony Gábor szerint biztosan török nyelvű a felirat, Vásáry István inkább csak valószínűnek véli, hogy a felirat nyelve török, Róna-Tas András szerint viszont a felirat nyelve egyelőre nem állapítható meg.[52] Vékony szerint a jelek olvasata *onoqlïγ saγdağïn bas* volna, értelme pedig az, hogy 'tíznyilas tegezzel győzz' – ez nézete szerint valamiféle mágikus tartalmú szöveg, sőt, egy kései, dzsingiszida párhuzam visszavetítésével egészen oda jut, hogy a halomi vitéz tegeze méltóságot jelölt, és a díszes csontborítású nyíltartót a harcos magától a fejedelemtől kaphatta.[53] Vékony török olvasatát azonban turkológiai oldalról nem lehet alátámasztani,[54] de idáig el sem jutunk, hiszen a csontlemezen lévő jelek hangértékét sem ismerjük. Igaz, a felirat tartalmazza azt a két betűt, az *sz* és az *n* jelét, amely a keleti türk és a székely írásban azonos, és megvan, vélhetően ugyanezzel a hangértékkel a Nagyszentmiklósi Kincs és a Szarvasi Tűtartó feliratain is. A többi betűt Vékony a keleti türk ábécé jenyiszeji változatából, illetve a Nagyszentmiklósi Kincs, valamint a kazáriai feliratok ábécéiből vezeti le – csakhogy ez utóbbiak egyelőre szintén megfejtetlenek.

A Halomi Felirat másik megfejtését Dmitrij Vasil'ev javasolta. A jelek szerinte is részben a Kelet-Európában talált leletek ábécéivel, részben viszont a jenyiszeji jelsorral mutatnak egyezéseket. Sem az első, sem a harmadik jelcsoport olvasatával nem próbálkozik, mert nem talál hozzá elég megbízható információt. A középső, öt jelből álló csoport betűi közül az első és az utolsó betűt a mély hangrendű szavakban használatos keleti türk ‹k›-ként azonosítja, a második jel szerinte a mély hangrendű ‹g›. A harmadik betű a keleti türk feliratokban az *η* jele, de a jenyiszeji feliratokon toldalékok előtt gyakran bukkan föl *n* hangértékben, Vasil'ev szerint itt is *n*-t jelöl. A negyedik betű szintén kötődik a jenyiszeji jelsorhoz, ott *m*

---

[51] Dienes 1992, 38; Vékony 1992, 46.

[52] Az idézett kutatókat Dienes István kérte föl, hogy mondjanak véleményt a feliratról, véleményüket idézi Dienes 1992, 33.

[53] Vékony 1992; Vékony 2004, 49–59, 122–125.

[54] Lásd Sándor 2014a, 100–101.

lehet a hangértéke, ez a betű egyébként a nagyszentmiklósi és a szarvasi feliratban is szerepel. Vasil'ev a betűk azonosítása után is meglehetősen óvatosan javasol olvasatot: "ha ez a szövegrészlet a belső-ázsiai rovásírás valamely kevésbé szabályozott, például jenyiszeji vagy Altaj vidéki emlékén szerepelne", akkor "bizonyos fenntartásokkal" olvasható lenne úgy is, hogy *qaġanïmqa*, azaz 'kagánomnak' (esetleg 'kagánomhoz', 'kagánomra').

Vasil'ev szerint a halomi tegezborító jeleinek egyik közvetlen párhuzama a tuvai Ajmürlügnél föltárt 7–8. századi temetőből megismert lelet, másik közeli párhuzama egy Donhoz közeli, 8. századi kazáriai sírból kiásott felirat. Vasil'ev úgy véli, a halomi tegezborító jelei a kelet-európai írások korai, protobolgár csoportjához hasonlítanak leginkább, és a tegez tulajdonosa maga írhatta a betűket, már a tegez használatba vétele után. A tulajdonost török anyanyelvű zsoldosnak tartja, aki valamelyik kazár törzs tagja lehetett, a kabarokkal csatlakozott a magyarokhoz, és a magyar fejedelmet tekintette kagánjának.[55]

Az olvasattól függetlenül sem valószínű, hogy a székely elődírás látható a tegezborítón: a jelek nem egyeznek meg a székely írás betűivel, sokkal inkább a nyugati ótörök ábécék jeleire emlékeztetnek, egy-két jel formai párhuzamát pedig a keleti türk írásból ismerjük. A halomi tegezborító felirata azt sem segít eldöntenünk, vajon volt-e a honfoglaló magyarságnak saját írása. A sír, amelyből a jeleket tartalmazó tegezborító előkerült, kétséget kizáróan honfoglalás kori, és a benne lévő tárgyak is a honfoglaló magyar lelethorizonthoz köthetők. A Halomi Felirat azonban magányos: furcsa, hogy szemben például az avar sírokból előkerült, írást tartalmazó használati tárgyak viszonylagos bőségével, a sok ezer föltárt honfoglalás kori sírból miért nem került már elő sokkal több, de legalábbis még néhány emléke ennek a halomi tegezborítón használt írásnak. Továbbra is nyitott marad az a kérdés is, hogy ha a honfoglaló magyarok használtak valamilyen saját írást, milyen kapcsolatban volt ez az ábécé a székely írás előzményével.

3.4. Az alsóbűi fúvóka

A Kárpát-medencében talált feliratos emlékek között eddig egyetlen olyan van, amelynek jelei hasonlóságot mutatnak a székely írás jeleivel. Ezt egy agyagfúvóka töredéke tartalmazza – a fuvókát a 10. századra datált alsóbűi vaskohó műhelyegyüttesének egyik gödrében találták, egy régebben használt műhelygödör feltöltésére összehordott törmelékben.[56]

A jelek a fúvóka tölcséres végének egy letört darabján vannak [2. ábra],[57] a tölcsér külső felületén, a mellfalazatba való beépítés után tehát a kohó felé nézett az írás. A betűket még a kiégetés előtt írták az agyagba, ugyanekkor készült a perem gödrös díszítősora is. A cserépdarabon a felirat betűi alatt, illetve fölött látható egyéb vonalak nem tartoznak a felirathoz, esetleg körömnyomok lehetnek.[58] A betűk mérete 9 és 13 mm között van, a felirat alig 2 cm hosszú, a betűk vonala az első jel mellékvonalai kivételével jól olvasható.[59] A felirat valószínűleg nem teljes: az első betű előtt jól láthatóan nem volt más jel, az utolsó jel viszont a

55 Vasil'ev 1994.

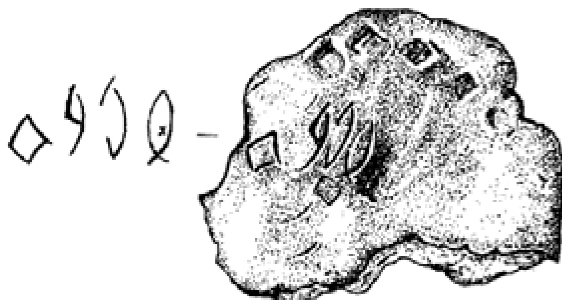
56 A kutatástörténet, illetve a lelőhely részletes leírása: Magyar 2000 és Gömöri 2000.

57 Magyar (2000, 125) szerint 6,2×4,2 cm; Vékony (2000, 119) szerint 6,9×5,5 cm-es a töredék.

58 Gömöri 2000, 168. Erdélyi 1999 szerint a felirat egyáltalán nem létezik, minden vonala pusztán körömnyom.

59 Vékony 2000, 220.

törött perem mellett van, távolabb az előző három betű csoportjától, így valószínű, hogy a letört részen további jelek voltak.[60]

2. ábra: Az Alsóbűi Felirat (Magyar 2000)

Vékony szerint az első jel közepében x alakban két kis vonás is volt egykor, de ezek elmosódtak. Ha Vékony értelmezése jó, az első jelet a székely *f* betűvel azonos alakú jelként azonosíthatjuk.[61] A második jel a székely *o*-val azonos, a harmadik lehetne a székely *n* és *a* jeléből összevont ligatúra, de lehet egyszerű *a* is, amelynek a szára a tölcsér homorú alakja miatt görbül. A negyedik, kissé távolabb álló jel a székely *k*-nak felel meg.

Nehezebb arra válaszolni, hogyan kell olvasni a jeleket: néhány komolyan vehetetlen próbálkozáson kívül[62] csak Vékony Gábor javasolt megfejtést. Szerinte a FONAK jelsor olvasható a cserépdarabon, de az *o* betű ebben az időben még az *ú* hangot is jelölte, az olvasat tehát *fúnák* – ez Vékony szerint egyes szám, első személyű igealak, amely formailag feltételes, de funkcióját tekintve óhajtó módú. Vagyis a szöveg értelme "fúnék", és egyfajta "serkentő mágikus felirat", a munka elősegítésére szolgált. Mivel a vasat régi szóhasználat szerint *fújták*, a felirat tényleges jelentése olyasmi lehet, hogy *fújjak, fújtassak*, azaz 'hadd olvasszak!'[63] Vékony olvasatát nem fogadják el, bár Gömöri János sem tartja kizártnak, hogy a vasolvasztók a nehéz, 10–12 órás munkához hasznosnak tarthatták magasabb hatalmak erejét és jóindulatát is segítségül hívni. Arra is fölhívja azonban a figyelmet, hogy a sok ezer többi fúvókamaradékon nincs nyoma semmiféle mágikus serkentésnek.[64]

Az Alsóbűi Feliratot tehát egyelőre nem sikerült elolvasni, és kétséges, hogy valaha képesek leszünk-e rá, hiszen majdnem biztos, hogy az egykori betűsornak csak a töredékét ismerjük. Igaz ugyan, hogy a négy jel mindegyike ismeretes a székely írásban, de ezt egyelőre

[60] Ugyanígy Gömöri 2000, 168–169. Vékony (2000, 220) szerint teljes a felirat, nem tört le belőle semmi, a tölcsér pereme volt egyenetlen.

[61] Vékony 2000, 119. Az 1999. november 3-án rendezett kerekasztalvitán Benkő Loránd és Harmatta János elfogadta Vékony értelmezését, Róna-Tas András nem. Szerinte a jelnek nincs párhuzama a székely ábécében, előfordul viszont kétszer a szarvasi, egyszer a nagyszentmiklósi emlékben (idézi Magyar 2000, 128–129, 36. j.).

[62] Magyar (2000, 127) említi például a fúvóka mosását végző Kiss Ágota férjének, Berkesi Gyulának a "megfejtését", eszerint a fúvókán az olvasható, hogy *anyónak papa*.

[63] Vékony 2000.

[64] Gömöri 2000, 172.

csak a formájukról mondhatjuk, hogy a hangértékük mi, azt csak akkor tudjuk majd, ha a föltételezett hangértékek értelmes olvasatot adnak, és ilyesmiről egyelőre nem beszélhetünk. Éppen ezért nem jelenthetjük ki teljes biztonsággal, hogy Alsóbűn a székely írás eddigi legkorábbi emléke került elő, hiszen nem tudjuk egyelőre, hogy a székely jelekkel formailag azonos betűk hangértéke is ugyanaz-e, mint a székely ábécében. Azt sem tudjuk minden kétséget kizárva kijelenteni, hogy a feliratot magyarul írták. Sokat segítene, ha más emlékek is lennének ugyanebből a korból, ugyanezzel az ábécével, hiszen egy rövid felirat megfejtése sosem egyszerű, akkor sem, ha nem töredékes, különösen ha magánhangzókat is többféleképpen olvashatunk a leírt jelek közé.

4. A székely írás átvételének történeti háttere

A székely írást a kutatók nagyobbik része a székelységhez köti – innen a név is –, abból kiindulva, hogy a korai, feliratokon, és nem kéziratban megmaradt emlékek mindegyike Székelyföldről származik, s hogy valamennyi korai forrás egyértelműen a székelyeknek tulajdonítja e latintól eltérő írás használatát. Az írás eredetét kutatva nyilvánvalóan nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a kérdést, vajon valóban mindig csak a székelyeké volt-e, vagy az összmagyarságé, s meg kell vizsgálnunk azt is, releváns-e a székely népcsoport máig tisztázatlan eredetete a székely írás kutatásának szempontjából.

4.1. Magyar vagy székely?

Sebestyén Gyula és Németh Gyula is *magyar (rovás)írás*-nak nevezte a Szabó Károly által még a székelységhez kötött ábécét,[65] később azonban inkább a *székely* elnevezés terjedt újra el. Viszont, mint föntebb írtam, mind Róna-Tas András, mind Vékony Gábor szerint a teljes honfoglaló magyarság ismerhette a székely ábécé elődjét.

E nézet leggyengébb pontja, hogy a 10. századi magyar sírokból mind ez idáig mindösszesze egyetlen írást tartalmazó lelet került elő – és az sem a székely írás korai változatával készült. Az Alsóbűn talált felirat azonban újra fölveti a kérdést: ha a székely írás betűit látjuk a fúvókán, akkor jogos-e továbbra is azt mondanunk, hogy ezt az írást, legalábbis az általunk ismert története folyamán, csakis a székelyek használták?

Először tehát azt kellene tisztáznunk, valóban a székely ábécé jeleit látjuk-e a fúvókán – a kutatók többsége, köztük a föltárásokat végző régészek szerint igen, Róna-Tas András viszont úgy véli, hogy az alsóbűi emlék ábécéje az avar kori ábécék és a székely ábécé között helyezkedik el.[66] Annak kicsi az esélye, hogy a fúvókán látható négy jel mindegyike pusztán véletlen egybeesés miatt legyen azonosítható a székely ábécé betűivel. Ugyanakkor nem tudunk eleget erről az emlékről, nem ismerjük a betűk hangértékét, és egyébként is csak fenntartásokkal nevezhetnénk a székely írás legkorábbi emlékének a fúvókán talált jeleket, mert a történeti székely ábécének csak a 13. században alakult ki az a megreformált változata, amelyet ma székely írásnak nevezünk. A bűi fúvóka lehet azonban annak az elődírásnak az emléke, amely a 13. századi reform alapjául szolgált.

---

[65] Sebestyén 1915; Németh 1934; Szabó 1866a és Szabó 1866b.

[66] Magyar 2000; Gömöri 2000; Vékony 2000; Róna-Tas András írásbeli véleményét Magyar (2000, 129) idézi.

Ha elfogadjuk, hogy a jelek a székely jelsor elődjének betűi, az Alsóbűi Felirat akkor is csak abban az esetben bizonyíthatja, hogy a honfoglalás körüli időkben még nem a székelyekhez kötődött ennek az elődírásnak a használata, ha az Alsóbűi Felirat biztosan nem kapcsolható a székelyekhez. Magyar és Gömöri – többek között a vaskohó archeomágneses vizsgálatai alapján – a 10. század első felére datálták a fúvókát.[67] Az alsóbűi vasolvasztó műhelyek egyik sajátossága, hogy készítésükkor a megszokottól eltérően nem különálló, kisebb műhelygödröket, hanem egyetlen nagy műhelyt alakítottak ki a kohók számára. Ez a munkaszervezési eltérés Gömöri János szerint arra utalhat, hogy olyan népesség végezte a vasolvasztást, amely esetleg közösségként adózott, s nem kiscsaládi rendszerben, mint később szokásos volt. Gömöri úgy gondolja, hogy ez a közösségként adózó népesség nemcsak jogilag lehetett eltérő helyzetű, hanem etnikailag is különbözhetett környezetétől, s akár székely is lehetett.[68] Régebben erről a területről nem mutattak ki korai székely telepeket, de a nyelvi adatok arra utalnak, hogy Baranyában, Baranyától délre, valamint Zalában és Vasban is éltek székelyek, úgy tűnik, Tolnából szintén számolhatunk nagyobb székely teleppel, és szórványos székely telepek meglétét Somogyban, elsősorban Segesd környékén is föltételezik. Erre alapozva Benkő Elek is elfogadja, hogy az Alsóbűi Felirat készítője székely is lehetett.[69] Ezt kétséget kizárva igazolni természetesen nem tudjuk, s bár úgy látszik, hogy az alsóbűi fúvóka felirata szorosan kapcsolódik a székely íráshoz, az Alsóbűn talált emlék önmagában nem dönti el a kérdést, hogy a székely írás volt-e valaha összmagyar írás.

4.2. Az *ír* és *betű* szavak átvétele

Az egyik érv amellett, hogy a teljes magyar honfoglaló népesség ismerte a székely írás elődjét, több kutatónál is az, hogy ez az írás jelenti a magyar nyelv írásbeliségre vonatkozó, honfoglalás előtt átvett, török eredetű szavainak művelődéstörténeti hátterét. Négy ilyen szót szoktak emlegetni, ezek az *ír,* a *betű,* a *szám,* és a *könyv.*

A *betű* és az *ír* valóban valamiféle írásbeliség ismeretét föltételezi, a *szám* és a *könyv* idekapcsolása eltérő okból, de problematikus.[70] Az *ír* újabb etimológiája szerint a török *ïr-* 'széthasít, bevág, bemetsz' jelentésű szóból származik, ez az alak, illetve változatai és származékai jól adatolható a török nyelvekből, 'karcol, bevág, bemetsz, fát széthasít' jelentésben.[71] A *betű* átadó alakja a török *bitig* lehetett, és 'írás, szöveg, felirat, irat" volt a jelentése, ebben a jelentésben kerülhetett a magyarba is.[72]

Az *ír* és a *betű* átvétele nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a honfoglalás előtt a magyar népesség már találkozott valamilyen írásbeliséggel, amelyre ezeket a szavakat vonatkoztatta. Róna-Tas András szerint – így gondolta Nagy Géza és Németh Gyula is – ezek a szavak a

---

[67] Magyar 2000; Gömöri 2000; az archeomágneses vizsgálatokról Márton 2000. Magyar (2000, 128, 31. j.) beszámolója szerint Bálint Csanád 10–11. századinak tartja a leletet.

[68] Gömöri 2000, 183–184; Magyar 2000, 126.

[69] Benkő 2013, 35–36, 48.

[70] A *szám* elsődlegesen magára a szám fogalmára (egységnyi mennyiségre) vonatkozik; a *könyv* sok nyelvben meglévő vándorszó, a magyarban talán török eredetű, de etimológiája bizonytalan, lásd Róna-Tas–Berta 2011, 590–593.

[71] Róna-Tas–Berta 2011, 459–464.

[72] Ligeti 1986, 261–262; Róna-Tas–Berta 2011, 122–125.

székely írás elődjének átvételével kerültek a magyarba.[73] Viszont már Munkácsi Bernát is figyelmeztetett rá, hogy csak akkor gondolhatjuk így, ha előbb hitelt érdemlően igazolni tudjuk, hogy a székely írás elődírását a teljes magyarság ismerte.[74] Ha viszont nem így volt, akkor arra kell válaszolnunk, milyen írásbeliség szolgálhatott hátterül e szavak átvételéhez.

A magyarok a honfoglalást megelőző időben többféle írással találkozhattak – ez nem jelenti egyben, hogy maguk is használták volna ezeket az írásokat, de az írásbeliség alapfogalmait használhatták. A *betű* akár ezekkel az írásokkal lejegyzett szövegekre is vonatkozhatott; az *ír*, ha valóban ’metszés, rovás’ volt az eredeti jelentése, csak akkor, ha már az átadó nyelvben fölvette a ’ró’ mellé az ’ír’ jelentést. Ezt – hogy az *ír* etimonja már az átadó török nyelvben is jelentette a tollal írást is a fába rovás mellett – nem zárhatjuk ki. De a magyarok valamilyen saját fejlesztésű – sokszor karcolt, vésett, rótt – nyugati ótörök íráshoz kapcsolódóan is megismerhették az írást mint tevékenységet, hiszen Kelet-Európában több török etnikum is használt saját írásrendszert.

4.3. A székelyek eredetének kérdése

A székely írást már legelső említésétől kezdve fölhasználták a székelyek származásáról szóló nézetek kialakításában, Kézaitól a teljes krónikairodalmon és a 18. század tudósain át egészen napjainkig. Mivel ez az írás csak a székelyekre jellemző, elsősorban azok használják érvként, akik úgy vélik, hogy a székelyek elődei önálló etnikumként csatlakoztak a magyarsághoz:[75] Kristó Gyula szerint a székely írás "törökös jellege" bizonyítja, hogy a székelyek török nyelvűek és kultúrájúak voltak, Kordé Zoltán is úgy véli, hogy a székely írás a székelyek török származásának egyik bizonyítéka.[76] Azok, akik a székelyeket – Hunfalvy nyomán – a magyarság többi részéből szervezett határőr csapatnak gondolják, érthetően nemigen foglalkoznak e székely specifikummal, hiszen nehéz magyarázatot találni arra, hogy ha a székelyeket magyarokból szervezték, akkor miért csak rájuk jellemző ez az írás. Vannak azonban kivételek: Engel Pál a székelyek szorosabb kazár kapcsolatai nyomának tekintette írásukat, Benkő Elek pedig ugyan nem tartja a székelyeket csatlakozott török etnikumnak, az írást esetlegesen mégis a dunántúli korai székelységbe olvadt késő avarokhoz köti.[77]

Nem biztos azonban, hogy a székely írás alkalmas annak igazolására, hogy a székelyek önálló etnikumként csatlakoztak a magyarokhoz. Ahhoz, hogy erre használhassuk, több föltételnek kell teljesülnie. Tudnunk kell hozzá, hogy a székely írás török eredetű – ez hozzávetőlegesen teljesül, mert más lehetőség jelenlegi tudásunk szerint nemigen jöhet szóba. Tudnunk kell azt is, hogy eredetileg csak a székelyek használták ezt az írást – a jelenlegi adatok alapján továbbra sincs okunk rá, hogy másként gondoljuk. Mint említettem, az Alsóbűn talált fúvóka nem dönt e kérdésben, s minden más érv továbbra is egyértelműen a székelyekhez köti ezt az írást: az autentikus, azaz nem tudósi használat csak Székelyföldre volt jellemző, és a krónikások följegyzései arról szólnak, hogy kifejezetten a székelyek ábécéje. Sokkal többet kellene tudnunk a székely írás 13. század előtti történetéről, de ezzel

[73] Róna-Tas 1992, 12–14.
[74] Munkácsi 1913–1914.
[75] A székelyek eredetére vonatkozó nézetek típusait lásd Kordé 1993, Kordé 2009.
[76] Kristó 1980, 57; Kordé 1993, 10; Kristó 1996, 20, 136, 142.
[77] Engel 1990, 102; Engel 1997, 62–63; Benkő 2013, 70–71.

kapcsolatban teljes sötétben tapogatózunk. Végül pedig: ki kell tudnunk zárni, hogy a székelyek Erdélyben ismerték meg írásuk írás elődjét. Erről egyelőre csak annyit tudunk, hogy ugyan Erdélyben találtak más, talán szintén a nyugati ótörök írások csoportjába tartozó írás betűivel teleírt követ (Szertő-tetőn), s van korábban székelynek tekintett, valójában azonban nem a székely ábécével írt egyéb, tisztázatlan hátterű felirat is Bonyhán, de ezek nem mutatnak szoros hasonlóságot a székely írás jeleivel. Erdélyben tehát egyelőre nincs nyoma olyan írásbeliségnek, amely a székely írás elődje lehetett volna. Ha az Alsóbűi Feliratról bebizonyosodik, hogy a korai székelyek hagyatéka, akkor ez a kérdés egyértelműen eldől.

5. A székely írás alapábécéjének rekonstruálása

A székely írás előzményeinek kutatásakor fontos szem előtt tartani, hogy az írás rétegződést mutat, grafémái különböző időben kerülhettek az ábécébe. Ahhoz, hogy a székely írást egyáltalán összevethessük más írásokkal, először azt az alapábécét kell rekonstruálnunk.

5.1. A történeti székely ábécé

A történeti székely ábécé[78] harmincnégy grafémából áll. Ezek közül harminckettő fonémát, kettő hangkapcsolatot jelöl [3. ábra]. A hosszú magánhangzók, illetve az azonos grafémával jelölt zárt /*ë*/ és /*h*/ kivételével minden magyar fonémának önálló jele van, és a /k/ kivételével mindnek csak egy jele van, azaz a székely ábécé csaknem teljesen transzparens.[79] A *k* jelölésén kívül nincsenek magas-mély párok a mássalhangzókat jelölő grafémák között – ebben eltér a keleti türk írástól.[80] Két graféma mássalhangzó-kombinációt jelöl, ezek nem ligatúrák, hanem önálló grafémák; egyelőre tisztázatlan, hogy e jeleknek van-e bármi közük ahhoz, hogy a keleti türk ábécének is vannak hangkapcsolatot jelölő elemei.

[78] A mai használatban modernizált betűsorokat használnak, ezek a történeti ábécéhez képest jelentős változtatásokat tartalmaznak (például új betűket hoztak bennük létre a hosszú magánhangzók jelölésére, van, amelyikben ‹q›, ‹w›, ‹x›, ‹y› is szerepel).

[79] Van néhány graféma, amelyek különféle változatokban szerepelnek a különböző emlékekben, ezekről és a székely ábécé egyéb jellemzőiről részletesebben lásd Sándor 2014a, 118–123.

[80] A keleti türk írásnak ez a sajátossága nem az írás legrégibb rétegéhez tartozik, hanem később alakult ki, lásd Róna-Tas 1987.

𐳀	a, á	𐳗	m
𐳂	b	𐳘	n
𐳃	c	𐳙	ny
𐳅	cs	𐳚	o, ó
𐳆	d	𐳝, 𐳞	ö, ő
𐳉	zárt ë	𐳟	p
𐳈	e, é	𐳡, 𐳢	r
𐳋	f	𐳣	s
𐳌	g	𐳤	sz
𐳍	gy	𐳥	t
𐳎	h	𐳧	ty
𐳏	i	𐳨	u, ú
𐳑	j	𐳫	ü, ű
𐳒	k	𐳭	v
𐳓	ak	𐳮	z
𐳕	l	𐳯	zs
𐳖	ly	𐳇	mb
		𐳦, 𐳰	nt

3. ábra: A történeti székely ábécé (Sándor 2014a)

A korai emlékek betűalakjai még őrzik a vésés, karcolás, rovás emlékét: a formák kialakításakor láthatóan kerülték a vízszintes vagy nagyobb köríves vonalakat, a 17. századtól kézírásban már megjelentek a kerekded formák. A székely jeleknek nincs önálló nevük (mint például a görög vagy a héber ábécé betűinek), a mássalhangzókat eléjük olvasott *e-* hanggal ejtik ki (például *eb, ed*).

A székely írás grafotaktikai szempontból hasonlóságot mutat az arameus írásokkal és a keleti türkkel,[81] de fölfedezhetők benne a latin írásbeliség hatásának nyomai is. A székely írás jobbról balra halad, ezt a sajátosságát egész története során megőrizte.[82] Néhány emlékben a szavakat pontok különítik el egymástól, az emlékek többségében a latin íráshoz hasonlóan szóközöket találunk.

[81] Nyilván a nyugati ótörökkel is, de arról még – az emlékek megbízható megfejtése híján – pontos adataink nincsenek. A keleti türk írás grafotaktikai sajátosságai jól ismertek, lásd például Tekin 1968, Hovdhaugen 1974, Kononov 1980, Vasil'ev 1983, Róna-Tas 1991. A keleti türk és a székely írás grafotaktikai egyezéseiről lásd Sándor 1993.

[82] Szamosközy István latin nyelvű verse és az Isztambuli Felirat kivétel: Szamosközynél a latin kontextus indokolta az írásirány megfordítását, az viszont rejtély, hogy az Isztambuli Felirat sorai miért balról jobbra haladnak.

A székely írás elődje abdzsád volt, tehát a nem szóvégen álló rövid magánhangzókat nem kellett kiírni. A magánhangzók kiírásának egykori szabályai a fennmaradt emlékekben nem érvényesülnek maradéktalanul, de a régebbi emlékekből többé-kevésbé rekonstruálhatók, elsősorban a székely írás leghosszabb emléke, a Bolognai Rovásemlék segítségével. Ez alapján úgy látszik, hogy eredetileg csak a hosszú magánhangzókat írták ki, és azokat, amelyek szó végén álltak; később a rövid magánhangzókat is kezdték jelölni, az *a* és az *e* hangok kivételével. A következő fázisban megjelent a kiírt *a* is, legtovább az *e* tartotta jelöletlenségét. A rövid és a hosszú magánhangzók, illetve mássalhangzók között nem tettek különbséget, az utóbbit betűkettőzés nélkül írták.[83] A latin írásgyakorlattal mutat hasonlóságot, hogy a székely írásban használtak ligatúrákat.

A székely írás minden bizonnyal kiejtéstükröző volt, azaz a szótő és a toldalékok találkozásakor a ténylegesen kiejtett hangokat írta le (például *aggyunk*, *láttya*). A későbbi írásgyakorlatban a latin betűs helyesírás hatására megjelent a szóelemzés elve.

5.2. A székely írás rétegei[84]

A székely írás emlékeiben látható betűkészletek eltérnek egymástól aszerint, hogy mi az emlék hordozóanyaga. Ugyanabban a korban, ugyanazon a területen többféle változata létezhetett az írásnak, annak megfelelően, hogy mivel és mire írtak; az író stílusa is befolyásolta, milyen betűket látunk egy-egy emlékben. Ezeket az eltérő változatokat csak akkor vethetjük össze, ha kiszűrtük az egyéni írásmód következtében kialakult módosulásokat, és figyelembe vettük a hordozóanyagból adódó sajátosságokat. Ezért először a székely írás emlékeinek alapos filológiai elemzésére van szükség, enélkül nem tudjuk megállapítani sem betűkészletüket és belső rendszerüket, sem egymáshoz való viszonyukat. Ezt követően kerülhet sor az ábécé rétegeinek visszabontására: melyek a legkésőbb kialakult grafémák, milyen tudatos alakítás, milyen hatások nyomait látjuk.

A székely jelkészleten jól látszik a grafikai egységesítés nyoma, és a székely írás eredetével foglalkozó irodalomban konszenzus látszik lenni arról is, hogy az ábécé alaprétegét a 11–13. században újabb és újabb grafémákkal egészítették ki, hogy minél pontosabban jelölje a magyar hangrendszert.

A székely írás három legfiatalabb grafémája valószínűleg a ‹j›, az ‹u› és az ‹ö› jele lehet, de nem lehet korábbi a 13. századnál a *c*, a *zs*, a *v* és a *ty* jele sem, mert ezek a fonémák nem voltak még meg a 10–11. század magyarban. A *dźs* a 13. században kezdett fokozatosan *gy*-vé válni, ebből tudjuk, hogy a székely írás ‹gy› grafémájának kialakítása nem történhetett ennél korábban, hiszen a ‹gy›-t egyértelműen a ‹d›-ből hozták létre, az ‹i› hozzáadásával. Nemcsak a ‹gy› született ligatúrából, hanem az ‹ny› is (‹n› és ‹i/j›), és minden bizonnyal a ‹ty› is (‹t› és i ‹i/j›),[85] tehát egységes elvet érvényesítettek. Föltűnő, hogy az ‹ly› nem ebbe a sorba illeszkedik, a palatalizált *l* grafémáját nem az ‹l›-ből alakították ki.

A székely ábécé grafémáit, hangértéküktől függetlenül, formai alapon is megpróbálták egységes grafikai keretbe illeszteni.[86] Egy sorozatba rendezhető az ‹s›, a ‹g› és az ‹l›, az ‹r›, a

[83] Sándor 1991, 61–67.
[84] A rekonstrukció lépéseiről és a székely írás jeleinek rétegződéséről bővebben lásd Sándor 2014a, 136–146.
[85] Ugyanígy Németh 1934, 31.
[86] Hasonlóan Vásáry 1974, 168–169.

‹cs› és a ‹z›, és az alapformákat tekintve az ‹i› és a ‹p›, az ‹e›, az ‹n›, a belőle kialakított ‹ny› és az ‹o›, illetve az ‹f› és az ‹ly›. A grafémákat megkülönböztető mellékvonalak szintén egységes rendbe illeszkednek: két rövid, párhuzamos rézsútos vonalka a megkülönböztető jele az ‹l›, a ‹p› és a ‹gy› grafémának, akkor is, ha ez utóbbit valójában ligatúrából alakították ki, mert új formáját viszont már a kétvonalas mellékjeles grafémákhoz igazították.

Visszafelé haladva a következő rétegnek a két szláv ábécéből való kölcsönzést szokás tartani. Nagy Géza vetette föl, hogy a székely írásban a török eredetű alapréteg mellett a görögből átvett grafémák is vannak (‹a›, ‹e›, ‹f›, ‹h› és ‹l›),[87] később az ‹f›, ‹h›, ‹l› forrásául a cirillt, az ‹a› és az ‹e› forrásául a glagolitát javasolták.[88] Király Péter azt is lehetségesnek tartja, hogy e két graféma "belső fejlődés eredményeképp" alakult ki.[89]

Így sem minden egyértelmű e két "kölcsönréteget" illetően. A glagolita és a székely ‹e› és ‹o› formai hasonlósága csalóka: a székely ‹e› és ‹o› csak a kései, tollal írt változatokban hasonlít a megfelelő glagolita grafémákhoz, a székely írás korábbi időszakában jóval szögletesebbek a székely jelek. A történeti háttér is zavaros, mert az átvétel föltételezett korában a cirillt csak keleten, a glagolitát viszont csak nyugaton használták.[90] László Gyula az Erdélyben megtelepült, még török bolgárok korábbi, a cirill előtt használt "rovásírásából" származtatta e két jelet, szerinte ezek kerülhettek át az erdélyi avarok, majd tőlük hozzájuk telepített "rokonaik", a dunántúli avarokból lett székelyek írásába. Németh elismerte, hogy nem tudunk igazán jó magyarázattal szolgálni arra, a két glagolitának vélt jel mikor kerülhetett a székely betűsor elődjébe. Fölvetette viszont, hogy az általa is inkább glagolita eredetűnek gondolt ‹e› és ‹o› grafémának is van eléggé hasonló jenyiszeji párhuzama.[91]

Kérdéses az is, miért volt szükség ezeknek a magánhangzójeleknek a kölcsönzésére, hiszen valószerűtlen, hogy a székely írás elődjében lett volna ‹i›, ‹u› és ‹ü›, de nem lett volna ‹a› és ‹e›.[92] Talán érdemes megfontolni Németh javaslatát, amely szerint a székely ‹o› a mellékvonalak elvételével nem áll messze a keleti türk írás ‹o› grafémájától,[93] az ‹e› viszont könnyen magyarázható a székely írás zárt ‹ë› grafémájából is. Nem lényegtelen, hogy Némethen kívül éppen a szlavista Király Péter volt az, aki lehetségesnek tartotta a belső kialakulást, viszont a kételkedett az ‹e› és az ‹o› glagolita származásában.[94] Érdemes tehát újragondolni a glagolita eredetűnek tartott grafémák lehetséges származtatásait – lehet, hogy nem találunk a jelenleg elterjedtnél jobb megoldást, lehet hogy mégis. Ahhoz semmiképpen nem tűnik problémamentesnek a glagolitával való összekapcsolás, hogy a székely írás eredetéről alkotott nézetek – hol és mikor alakult ki a székely ábécé – szilárd alapjául szolgáljon.

---

[87] Nagy 1895, 276; Németh 1917–1920, 36; Németh 1934, 30. A székely írást korábban többen is az "orosz" és a "galagy" (azaz a cirill és a glagolita) írásból származtatták, az ötlet ebben az értelemben nem volt új, amikor Hódoly 1884 egy kusza gondolatmenetben már úgy vetette föl a glagolita eredet kérdését, hogy csak néhány grafémát származtatott ebből az ábécéből.

[88] Fehér 1926–1927, 7; Király 1971b; Vékony 1985, 82–83; Vékony 2004, 27.

[89] Király 1971a; Király 1980, 359.

[90] Erre már Melich 1925 is fölhívta a figyelmet.

[91] László 1944, 96; Németh 1934, 31.

[92] Az ‹o› hiányozhatott a székely ábécéből, ez esetben jelölhette az *o*-kat az ‹u› graféma, ahogy az *ö*-ket az ‹ü›. Az ‹o› jele lehet tehát szintén kései.

[93] Ez egy › formájú jel.

[94] Király 1971a; Király 1980, 359.

Ugyanezt mondhatjuk a korábban görögnek, később cirillnek gondolt grafémákról is. Németh csak az ‹f› és a ‹h› átvételének okára tudott magyarázatot adni: hogy a törökben nem volt sem *f*, sem *h*, a magyarban igen, ezért kellett kölcsönözni más ábécéből ezeket a grafémákat. Az ‹a› kölcsönzését jóval nehezebb megmagyarázni, hiszen a keleti türk ábécében megvan, nincs okunk azt gondolni, hogy a nyugati ótörök ábécékből hiányozna, az ‹l› hiánya pedig végképp furcsa volna egy török eredetű ábécében. Közben az ótörök *h* megléte-hiánya átértékelődött, és érdemes figyelnünk arra, hogy a székely írás ‹h› jele formailag megegyezik a zárt ‹ë› jelével, és van rá példa (az arabban és a héberben), hogy a *h* jele szóvégen magánhangzót jelöl. Az ‹f›-nek a formájával mutatkoznak gondok: a kiinduló betűként megjelölt cirill fita kör alakú, de a székely ‹f› csak későn vált azzá, a Nikolsburgi Ábécében még két, egymáshoz töréssel kapcsolódó ívből áll, és nem hullámos vonal van a közepében, hanem két egymást metsző rézsútos vonal.

Elképzelhető tehát, hogy a "szláv réteg" valójában nem létezik, hiszen a cirillből és a glagolitából származtatott grafémák egyetlen kivétellel olyan fonémákat jelölnek, amelyek a török nyelvekben is megvoltak – így a töröknek föltételezett elődábécében vélhetően jelölték is őket. Érthetetlen lenne, miért helyettesítették volna ezeket más jelekkel. Az egyetlen kivétel az ‹f›, amelynek megalkotását valóban inspirálhatta a cirill fita, de láthatóan át kellett alakítani, hogy alkalmas legyen a vésésre, rovásra, karcolásra.

Érdemes azt is szem előtt tartanunk, hogy a 10. század elejéről való Alsóbűi Felirat két jelet is tartalmaz a föltételezett "szláv rétegből", az ‹f›-et és az ‹o›-t. Ha ez a székely írás első emléke, és ragaszkodunk ahhoz, hogy az ‹o› glagolita, az ‹f› cirill eredetű a székely ábécében, akkor az átvétel után nagyon frissen készült ez a pár betűs felirat, és ismét bajba kerülünk a korábban emlegetett történeti nehézségek miatt. Ha nem a székely írás emléke az alsóbűi jelsor, hanem valamilyen elődjéé, akkor azt látjuk, hogy ez a két graféma már az elődírásnak is része volt – ettől még abban lehetne glagolita, illetve cirill eredetű, viszont ez esetben már az elődírás is tartalmazta volna az ‹f› grafémát, tehát nem a székely ábécében számítana kölcsönelemnek, hanem az elődjében.

A székely írás alaprétegét Nagy Géza óta töröknek tekintik: ki több, ki kevesebb egyezést fogad el a keleti türk és a székely ábécé között. Nagy tizenhét székely grafémát látott a keleti türk jelekkel közvetlenül kapcsolatba hozhatónak: nem követelt minden esetben pontos formai és hangtani egyezést, de azt igen, hogy az összevetett jelek formai eltérései ne legyenek nagyok, a hangtani különbségek pedig fonetikailag jól magyarázhatóak legyenek.[95] Németh Gyula a székely írás eredetét elemző első írásában tizenhárom jelet származtatott a keleti türk ábécéből. Már ebben az első tanulmányában fölhívta a figyelmet arra, hogy a székely jelsor a keleti türk írás jenyiszeji, az orhoni feliratokétól kis mértékben eltérő változatával mutat szorosabb kapcsolatot.[96] Később aztán megtoldotta a szerinte keleti türkkel egyező grafémák számát még kettővel, az ‹ë› és az ‹mb› jelével – az ‹ë› és az azonos hangértékű jenyiszeji graféma egyezését egyébként Ligeti Lajos vette észre.[97]

Valódi revíziót nemigen végeztek azóta sem. Vásáry István Németh összevetéseinek többségét nem kérdőjelezte meg: öt graféma kapcsolatát biztosnak, további tíz-tizenegy jel "rokonságát erősen valószínűnek" tartja. Róna-Tas András viszont radikálisan csökkentené

[95] Nagy 1895, 273–274.
[96] Németh 1917–1920, 35.
[97] Németh 1934; Ligeti 1925.

a keleti türkkel egyező grafémák számát: ő csak a formailag és a hangértéket tekintve is tökéletesen azonos ‹n› és ‹sz› egyezését fogadja el.[98] Ez a szigorúság azonban indokolatlan: a keleti türk betűsor ugyanúgy tudatos egységesítés eredménye, mint a székely ábécé, ezért nemcsak a székely írás rétegeit kell visszabontanunk az összevetés előtt, hanem a keleti türköt is, bár ez egyáltalán nem egyszerű feladat. Az mindenesetre nem véletlen, hogy a székely jelek a jenyiszeji csoporttal jóval közelebbi egyezéseket mutatnak, mint az elegánsabb orhoni változattal: annak ellenére, hogy a jenyiszeji feliratokat is az egységesített keleti türk ábécével írták, több helyi hatás érvényesülhetett, több archaizmus maradhatott bennük, mint a központban készült emlékekben, a magas presztízsű használatban.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy vissza kellene térnünk a székely írás közvetlen keleti türk származtatásához, a székely írás közvetlen elődje valószínűleg valahol Kelet-Európában alakulhatott ki. De az archaikus ázsiai és a korábban újítónak gondolt kelet-európai leletek szoros hasonlóságait jól magyarázó elmélet arra int, hogy nyitottabbnak kell lennünk a keleti türk betűsorral való egyezésekre is – hiszen az is tagja volt a kiterjedt török íráscsaládnak –, hogy egymástól nagy távolságban találhatunk azonos archaizmusokat mutató ábécéket, és arra is, hogy a helyi használat akár nagyobb változásokat is okozhatott a nyugati törökség írásaiban.

6. A székely írás lehetséges török kapcsolatai

A keleti türk és a nyugati ótörök írások egymáshoz való viszonyáról megoszlanak a vélemények: van, aki szerint a két nagy csoportnak nincs köze egymáshoz, de a kutatók többsége úgy gondolja, hogy a törökök által használt ábécék valamilyen közös ősből származtathatók. Az eddig kialakított elméletek közül a székely írás eredetéhez talán Dmitrij Vasil'ev elmélete vihet valamivel közelebb.[99]

Vasil'ev egységes keretetben rendezi el a törökséghez kötődő írásokat. Kiindulópontja az, hogy a nem keleti türk írással írt emlékek láncolatot alkotnak a Jenyiszejtől az altaji és a kizil-kumi feliratokon és a Volgához közel talált elisztai koponyán át a kazáriai emlékekig, s ennek a láncnak a legnyugatibb vége a halomi tegezborító felirata.

Úgy véli, tulajdonjegyekből, törzsi jelképekből kezdtek létrejönni az első, etnikai és regionális jellegzetességeket mutató írásváltozatok az Altaj környékén – ezeknek a protoábécéknek a nyomai, kőbe vésett tamgák, törzsi jelek, betűk együttesei ott találhatók a legsűrűbben. A 6. század közepén alakult I. Türk Kaganátus túl rövid életű volt ahhoz, hogy a többféle írásból egységesen használható rendszert hozzanak létre, a korábban kialakult ábécéket azonban az ősbolgár török törzsek tovább vitték nyugatra. A II. Türk Kaganátusban aztán, az erőteljes államszervező céloknak megfelelően, a törzsek saját írásai helyett erős szogd hatás alatt létrehozták a keleti türk írást. A nyugati törökségnél viszont elmaradt az egységesítés, itt a helyi hagyományokkal kölcsönhatásban változtak tovább a törökök keletről magukkal hozott ábécéi. A török ábécék közötti eltérések egy részét a regionális újítások okozzák, hasonlóságaik pedig lehetnek megőrzött archaizmusok. Ez utóbbiak is eltéréseket hozhatnak viszont létre a megújított keleti türk íráshoz képest. Ezzel a változatos, de sok vonatkozásban

[98] Vásáry 1974, 168; Róna-Tas 1996a, 338.
[99] Vasil'ev 2005.

közös alappal magyarázható, hogy van olyan kazár emlék (a kijevi levél), amelyet a keleti türk ábécé segítségével sikerült elolvasni, és hogy egymástól óriási távolságra talált emlékek között szorosabb viszony mutatkozhat, mint a földrajzilag egymáshoz közelebb esők között.

Vasil'ev elmélete nemcsak a halomi felirat távoli, szibériai kapcsolatait képes jól magyarázni, hanem azt is, miért áll közelebb a székely írás a keleti türk változatok közül a jenyiszeji emlékcsoport ábécéjéhez, mint a térben sokkal közelebbi avar kori íráshoz. A székely írás közvetlen elődjéhez ezzel ugyan nem jutunk közelebb, de hasznos, ha erre az irányra sokkal több figyelmet fordítunk, mint – Németh Gyulát kivéve – a 20. századi kutatók tették.

Irodalom

Bayçarov 1996 = Bayçarov, S.: *Avrupa'nın Eski Turk Runik Abideleri*. Ankara 1996.

Bálint 2002 = Bálint Cs.: A nagyszentmiklósi kincs. *História* 2002/3, 3–7.

Bálint 2004 = Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs*. [VAH 16a.] Budapest 2004.

Benkő 2013 = Benkő E.: *A középkori Székelyföld I–II*. Budapest 2013.

Berta 2004 = Berta Á.: *Szavaimat jól halljátok… A türk és ujgur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged 2004.

Berta–Károly 2007 = Berta Á.–Károly L.: A szertő-tetői kő rovásírásos feliratai. *Magyar Nyelv* 103 (2007), 300–310.

Bóna 1984 = Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története Előzmények és magyar történet a kezdetektől 1242-ig* Főszerk.: Székely Gy. Szerk.: Bartha A. [Magyarország története tíz kötetben *I/1.*] Budapest 1984, 265–373.

Dienes 1962 = Dienes I.: Nemzetségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton. *FolArch* 14 (1962), 95–107.

Dienes 1992 = Dienes I.: A Kalocsa környéki Rovásemlékről. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. [MŐK 4.] Szeged 1992, 31–40.

Engel 1990 = Engel P.: *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*. [Magyarok Európában I.] Budapest 1990.

Engel 1997 = Engel P.: A kettős honfoglalás. *Ómagyar kultúra* 10 (1997), 54–10.

Erdal 2007 = Erdal, M.: The Khazar Language. In: *The World of the Khazars*. Ed.: Golden, P.–Ben-Shammai, H.–Róna-Tas, A. Leiden–Boston 2007, 75–108.

Erdélyi 1999 = Erdélyi I.: Erdélyi István írja. *Magyar Nyelv* 95 (1999), 511–512.

Fehér 1926–1927 = Fehér G.: A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. *Századok* 61–62 (1926–1927), 1–20.

Ferenczi 1992 = Ferenczi G.: A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. [MŐK 4.] Szeged 1992, 51–67.

Golb–Pritsak 1982 = Golb, N.–Pritsak, O.: *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*. Ithaca 1982.

Göbl–Róna-Tas 1995 = Göbl, R.–Róna-Tas, A.: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós*. Wien 1995.

Gömöri 2000 = Gömöri J. Az avar kori és X–XI. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében. *SMK* 16 (2000), 163–216.

HARMATTA 1992 = Harmatta J.: Rovásírásos feliratok avar szíjvégeken. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. [MŐK 4.] Szeged 1992, 21–30.

HOVDHAUGEN 1974 = Hovdhaugen, E.: The relationship between the two Orkhon inscriptions. *Acta Orientalia Havnie* 1974, 55–81.

HÓDOLY 1884 = Hódoly L.: *A székely vagy régi magyar írás eredete*. Pozsony 1884.

JUHÁSZ 1983 = Juhász, I.: Ein Awarenzeitlicher Nadelbehälter mit Kerbschrift aus Szarvas. *ActaArchHung* 35 (1983), 373–377.

JUHÁSZ 1985 = Juhász I.: A szarvasi avar kori rovásírásos tűtartó. *Magyar Tudomány* 30 (1985), 92–95.

JUHÁSZ 1992 = Juhász I.: Újabb rovásírásos emlék Szarvasról. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. [MŐK 4.] Szeged 1992, 15–19.

KIRÁLY 1971a = Кирай, П.: К вопросу о глаголических письменах в системе древневенгерских рунических знаков. In: *Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му.* София 1971, 205–213.

KIRÁLY 1971b = Király, P.: Cyrillské litery v staromadarské runové abecede? *Studia Pravoslavica*. Praha 1971, 165–167.

KIRÁLY 1996 = Király P.: A Konstantín- és Metód-legenda magyar részletei. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk.: Kovács L.–Veszprémy L. [A Honfoglalásról Sok Szemmel 2.] Budapest 1996, 113–118.

KIRÁLY 1980 = Király P.: Magyar–szláv kapcsolatok a honfoglalásig a szláv írott források tükrében. *Magyar Tudomány* 25, 357–362.

KONONOV 1980 = Кононов, А. Н.: *Грамматика языка тюркских рунических памятников VII-IX вв.* Ленинград 1980.

KORDÉ 1993 = Kordé Z.: A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében. *Aetas* 1993/3, 21–39.

KORDÉ 2009 = Kordé Z.: A székelység eredetéről. *Csodaszarvas 3*. (2009), 61–76.

KOVÁCS 1914 = Kovács I.: A tászoktetői sziklakarczolatok. *Dolg* 5 (1914), 229–276.

KRISTÓ 1980 = Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest 1980.

KRISTÓ 1996 = Kristó Gy.: *A székelyek eredetéről*. Szeged 1996.

KYZLASOV 1990 = Кызласов, И. Л.: *Древнетюркская руническая письменность Евразии.* Москва 1990.

KYZLASOV 1994 = Кызласов, И. Л.: *Рунические письменности евразийских степей.* Москва 1994.

LÁSZLÓ 1994 = László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1994.

LIGETI 1925 = Ligeti L.: A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje. *Magyar Nyelv* 21 (1925), 50–52.

LIGETI 1927 = Ligeti L.: A kazár írás és a magyar rovásírás. *Magyar Nyelv* 23 (1927), 473–476.

LIGETI 1981 = Ligeti L.: The Khazarian letter from Kiev and its attestation in runiform script. *Acta Linguistica* 31 (1981), 5–18.

LIGETI 1986 = Ligeti L.: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest 1986.

MAGYAR 2000 = Magyar K.: A Bodrog-alsóbűi nemzetségi központ régészeti kutatása (1979–1999). *SMK* 14 (2000), 115–161.
MALOV 1936 = Малов, С.Е.: Таласские эпиграфические памятники. *Материалы Узкомстариса* 6–7 (1936), 17–38.
MALOV 1959 = Малов, С.Е.: *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*. Москва–Ленинград 1959.
MÁRTON 2000 = Márton P.: Jelentés a Somogy megyében feltárt koraközépkori vasolvasztó műhelyek archeomágneses keltezésének eredményeiről. *SMK* 14 (2000), 227–228.
MELICH 1925 = Melich J.: Néhány megjegyzés a székely írásról. *Magyar Nyelv* 21 (1925), 153–159.
MUNKÁCSI 1913–1914 = Munkácsi, B.: Zum Problem der Székler Runenschrift. *Keleti Szemle* 14 (1913–1914), 225–239.
NAGY 1895 = Nagy G.: A székely irás eredete. *Ethnographia* 6 (1895), 269–276.
NÉMETH 1917–1920 = Németh Gy.: A régi magyar írás eredete. *Nyelvtudományi Közlemények* 45 (1917–1920), 21–44.
NÉMETH 1934 = Németh Gy.: *A magyar rovásírás*. Budapest 1934.
NÉMETH 1971 = Németh, Gy.: The runiform inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the runiform scripts of Eastern Europe. *Acta Linguistica Hungarica* 21 (1971), 1–72.
RÓNA-TAS 1976 = Róna-Tas, A.: A runic inscription in the Kujbyšev region. *ActaOrHung* 30 (1976), 267–271.
RÓNA-TAS 1985a = Róna-Tas A.: A szarvasi tűtartó rovásírásos feliratáról. *Magyar Tudomány* 30 (1985), 95–98.
RÓNA-TAS 1985b = Róna-Tas A.: A szarvasi tűtartó felirata. *Nyelvtudományi Közlemények* 87 (1985), 225–248.
RÓNA-TAS 1987 = Róna-Tas, A. On the development and origin of the East Turkic "runic" script. *ActaOrHung* 41 (1987), 7–14.
RÓNA-TAS 1988 = Róna-Tas, A.: Problems of the East European scripts with special regard to the newly found inscriptions of Szarvas. In: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 34. Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. Spoleto, 23-29 aprile 1987.* [Settimane di Studi del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 35.] Spoleto 1988, 483–506.
RÓNA-TAS 1990 = Róna-Tas, A.: Die Inschrift des Nadelbehälters von Szarvas (Ungarn). *Uralaltaische Jahrbücher* Neue Folge 9 (1990), 1–34.
RÓNA-TAS 1992 = Róna-Tas A.: A magyar írásbeliség török eredetéhez. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. [MŐK 4.] Szeged 1992, 9–14.
RÓNA-TAS 1996 = Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest 1996.
RÓNA-TAS 2002 = Róna-Tas A.: A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. In: *Az avarok aranya*. Főszerk.: Kovács T. Budapest 2002, 120–129.
RÓNA-TAS–BERTA 2011 = Róna-Tas, A.–Berta, Á. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden 2011.
SÁNDOR 1991 = Sándor K.: *A Bolognai Rovásemlék*. [MŐK 1.] Szeged 1991.
SÁNDOR 1993 = Sándor, K.: Some Graphotactical Correspondences of the Székely and Eastern Turkic runic script. In: *Altaic Religious Beliefs and Practices: proceedings of the*

33rd meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Budapest June 24-29, 1990. Ed.: Bethlenfalvy G. et al. Budapest 1993, 295–299.

Sándor 2014a = Sándor K.: *A székely írás nyomában*. Budapest 2014.

Sándor 2014b = Sándor K.: A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés.* Szerk.: Sudár B.–Szentpéteri J.–Petkes Zs.–Lezsák G –Zsidai Zs. Budapest 2014, 329–342.

Sebestyén 1915 = Sebestyén Gy.: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Budapest 1915.

Szabó 1866a = Szabó K.: A régi hun-székely irásról. *Budapesti Szemle* 2/5 (1866), 114–143.

Szabó 1866b = Szabó K.: A régi hun-székely irásról. *Budapesti Szemle* 2/6 (1866), 106–130, 233–277.

Szalontai–Károly 2013 = Szalontai, Cs.–Károly, L.: Runiform fragments of the late Avar period from Hungary. *ActaOrHung* 66 (2013), 365–396.

Szőke 2011 = Szőke B. M.: *Pannónia a Karoling-korban*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest 2011.

Tekin 1968 = Tekin, T.: *A grammar of Orkhon Turkic*. [Uralic and Altaic series 69.] Bloomington 1968.

Tryjarski 1985 = Tryjarski, E.: Alte und neue Probleme der Runenartigen Inschriften Europas. In: *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*. Hrsg.: Röhrborn, K.–Veenker, W. [Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 19.] Wiesbaden 1985, 58–80.

Vásáry 1972 = Vásáry, I.: Runiform Signs on Objects of the Avar Period (6th–8th cc. A.D.). *ActaOrHung* 25 (1971), 335–347.

Vásáry 1974 = Vásáry I.: A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. *Keletkutatás* 1974, 159–171.

Vásáry 1988 = Vásáry I.: Hozzászólás Róna-Tas András előadásához. In: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 34. Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. Spoleto, 23–29 aprile 1987*. [Settimane di Studi del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 34.] Spoleto 1988, 508–510.

Vasil'ev 1983 = Васильев, Д. Д.: *Графический фонд памятников тюркской рунической письменности азиатского ареала.* Москва 1983.

Vasil'ev 1994 = Vasil'ev, D. D.: Versuch zur Lösung der Kerbinschrift aus der Umgebung von Kalocsa im Spiegel der eurasischen Parallelen. *FolArch* 43 (1994), 81–191.

Vasil'ev 2005 = Vasil'ev, D. D.: The Eurasian Areal Aspect of Old Turkic Written Culture. *ActaOrHung* 58 (2005), 323–330.

Vékony 1985a = Vékony G.: Késő népvándorláskori rovásfeliratok I–II. *Életünk* 22 (1985), 71–84, 147–168.

Vékony 1985b = Vékony G.: A szarvasi felirat és ami körülötte van. *Életünk* 22 (1985), 1133–1145.

Vékony 1987 = Vékony G.: *Késő népvándorlás korabeli rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. Szombathely 1987.

Vékony 1992 = Vékony G.: Varázsszöveg a halomi honfoglalás kori temetőből. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. [MŐK 4.] Szerk.: Sándor K. Szeged 1992, 41–49.

Vékony 1997 = Vékony G.: A Kárpát-medence népi-politikai viszonyai a IX. században 1–2. *Életünk* 10 (1997), 1145–1170; 11–12 (1997), 1317–1340.

Vékony 1999 = Vékony G.: A székely írás legkorábbi emléke Bodrog-Alsóbűn. *Nyelvünk és Kultúránk* 107/3 (1999), 36–47.
Vékony 2000 = Vékony G. A Bodrog-Alsóbűi felirat. *SMK* 14 (2000), 219–225.
Vékony 2002 = Vékony G.: *Magyar őstörtnet – magyar honfoglalás*. Budapest 2002.
Vékony 2004 = Vékony G.: *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Budapest 2004.

Klára Sándor

Should We Look for the Antecedents of Székely Script in the Carpathian Basin?

The origins of the Székely script (a runiform kind of writing, used originally in Transylvania) is rather vague. Its first known monument dates back to the 13th century, and since it is obvious that the roots of this writing system had been created much earlier, there is a large gap in its history. Many researchers agree that the ultimate origins of the Székely script will be found among the yet undeciphered scripts used in the Carpathian Basin during the Avar period, others also hypothesise a close relationship with the Old Western Turkic scripts used in Eastern Europe between the 6th–7th and the 10th–11th centuries. However, the Székely and the East European Turkic alphabets show much less resemblance than the Székely and the Yenisey branch of the Eastern Turkic script. The geographical distance between Inner Asia and the Carpathian Basin would undermine the possibility of a closer relationship between the two, but a theory about the origins of the Turkic scripts, formulated by Dmitrij Vasil'ev may solve this problem.